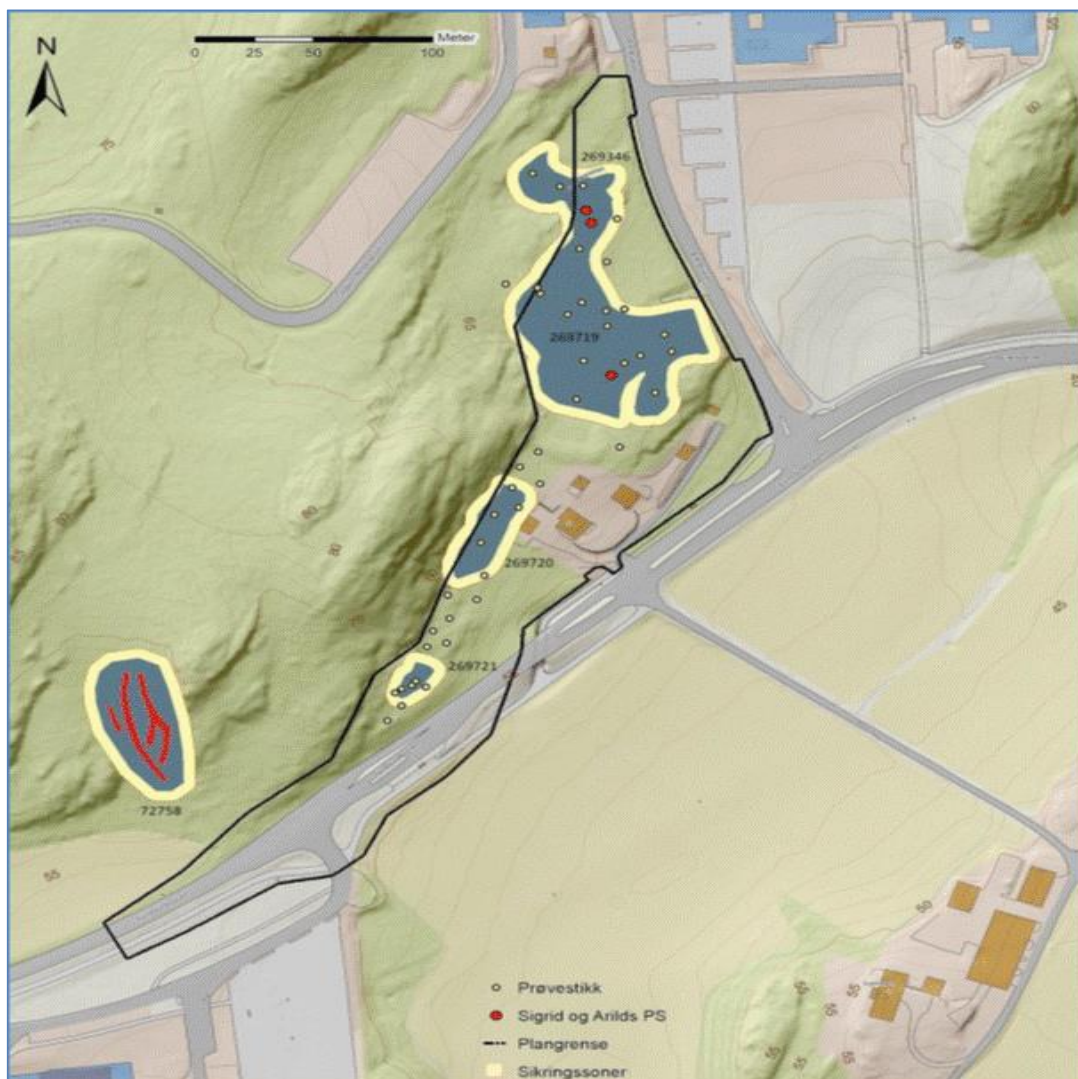

VERDIVURDERING STEINALDERLOKALITETER NY BRANNSTASJON

Remmen, Halden kommune, Viken

Hilde Rigmor Amundsen

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Verdivurdering steinalderlokaliteter ny brannstasjon Remmen, Halden kommune, Viken	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 31/2021	Publiseringsdato 10.03.2021
	Prosjektnummer 1022050	Oppdragstidspunkt Februar – Mars 2021
	Forsidebilde Kart med plangrense, steinalderlokaliteter og arkeologiske prøvestikk. Kart: Viken fylkeskommune 2021	
Forfatter(e) Hilde Rigmor Amundsen	Sider 25	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Kulturarv og samfunn	

Prosjektleder Hilde Rigmor Amundsen
Prosjektmedarbeider(e) Skriv her
Kvalitetssikrer Torgim Sneve Guttormsen

Oppdragsgiver(e) Halden kommune

Sammendrag I tilknytning til arbeidet med konsekvensutredning med reguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen i Halden kommune har NIKU utført verdivurderinger av tre steinalderlokaliteter. Kulturminnene innenfor planområdet er registrert av arkeologer i Viken fylkeskommune i 2020. Hovedmålet med arbeidet er å innlemme verdivurderingene i konsekvensutredningen, som utføres av Halden Arkitektkontor AS, med Halden kommune som oppdragsgiver. NIKU sitt oppdrag i denne sammenheng har vært avgrenset til verdivurderinger av steinalderlokalitetene. Grunnlaget for NIKUs arbeid har vært rapport fra Viken fylkeskommune 2021, uttalelse til planen: brev av 27.01.2021 fra Viken fylkeskommune, samt reguleringsplankart og planbestemmelser for ny brannstasjon på Remmen. Selve planbeskrivelsen med KU utarbeides av Halden Arkitektkontor AS, der hensynet til forminnene vurderes opp mot helheten. NIKUs vurdering er tenkt lagt inn her. I metodikk og verdivurderinger har vi fulgt konsekvensutredningsmetodikken i Statens vegvesen Håndbok V712 (2018): Konsekvensanalyser veileder. Håndbok V712. Vi har i tillegg basert oss på en ny digital veileder: Konsekvensutredninger for klima og miljø, utarbeidet av Miljødirektoratet i samarbeid med Riksantikvaren. Innledningsvis i rapporten, Kapittel 1, er det en kort presentasjon av premisser i kulturminneloven og i kulturminneforvaltningen, derav en ny Stortingsmelding om nye mål i kulturmiljøpolitikken. I kapittel 2 følger en gjennomgang av de tre steinalderlokalitetene, i form av utdrag av Viken fylkeskommune sin registreringsrapport. Deretter, i kapittel 3, omhandles en større kulturhistorisk kontekst eller sammenheng for disse lokalitetene, med referanser til øvrige funn og undersøkelser av steinalderlokaliteter fra flere perioder i Halden og omegn. I kapittel 4 gjengis Viken fylkeskommune sin uttalelse til reguleringsplanen for ny brannstasjon på Remmen (brev datert 27.01.2021). I Kapittel 5 følger verdivurderinger av steinalderlokalitetene, med innledende redegjørelse av metodikk og premisser. Verdiene til steinalderlokalitetene er utredet som et samlet eller enhetlig kulturmiljø. Kapittel 6 inneholder sammenfatning og konklusjon. Referanser følger i Kapittel 7. Konklusjon: i NIKU sin vurdering av verdi etter konsekvensutredningsmetodikken er kulturmiljøet med de tre steinalderlokalitetene på Remmen, planområdet for ny brannstasjon i Halden, satt til middels verdi, sammenfattet på kulturmiljønivå og landskapsnivå.

Emneord Verdivurdering – Remmen - Halden – Kulturminner – Kulturmiljø - Steinalderlokaliteter
--

Avdelingsleder

Torgim Sneve Guttormsen

Forord

I tilknytning til reguleringsplanarbeid med konsekvensutredning for ny brannstasjon på Remmen i Halden kommune har NIKU utført verdivurderinger av tre steinalderlokalteter, registrert innenfor planområdet av arkeologer i Viken fylkeskommune. Hensikten med verdivurderingene er å innlemme dette i konsekvensutredningen, som er under utarbeidelse. NIKU er følgelig leverandør på temaet kulturminner og kulturmiljø i konsekvensutredningen, som er ledet av Halden Arkitektkontor AS. Halden kommune har vært oppdragsgiver for arbeidet. NIKU takker for et godt samarbeid med alle parter.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	6
1.1	Kulturminneloven og kulturminneforvaltningen	6
1.2	Stortingsmelding nr. 16 (2019-2020) - Nye mål i kulturmiljøpolitikken	7
2	Kjente kulturminner og kulturmiljø innenfor planområdet for ny brannstasjon på Remmen	7
2.1	ID 269719 – steinalderlokalitet	11
2.2	ID 269720– steinalderlokalitet	13
2.3	ID 269721 – steinalderlokalitet	15
2.4	Andre funn	17
3	Kulturhistorisk kontekst for steinalderlokalitetene på Remmen	17
4	Viken fylkeskommune – uttalelse til reguleringsplanen	18
5	Verdivurderinger av steinalderlokalitetene – metodikk og premisser	19
5.1	Registreringskategori	19
5.2	Verdivurdering	20
5.3	Verdi kulturmiljø - steinalderlokalitetene på Remmen	23
6	Sammenfatning og konklusjon	24
7	Referanser	24

Sammenfatning

I tilknytning til arbeidet med en konsekvensutredning med reguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen i Halden kommune har NIKU utført verdivurderinger av tre steinalderlokaliteter. Kulturminnene innenfor planområdet er registrert av arkeologer i Viken fylkeskommune i 2020. Hovedmålet med arbeidet er å innlemme verdivurderingene i konsekvensutredningen, som utføres av Halden Arkitektkontor AS, og med Halden kommune som oppdragsgiver. NIKU sitt oppdrag i denne sammenheng har vært avgrenset til verdivurderinger av steinalderlokalitetene.

Grunnlaget for NIKUs arbeid har vært rapport fra Viken fylkeskommune 2021, uttalelse til planen i brev av 27.01.2021 fra Viken fylkeskommune, samt reguleringsplankart og planbestemmelser for ny brannstasjon på Remmen. Selve planbeskrivelsen med KU utarbeides av Halden Arkitektkontor AS, der hensynet til forminnene vurderes opp mot helheten. NIKUs vurdering er tenkt lagt inn her.

I metodikk og verdivurderinger har vi fulgt konsekvensutredningsmetodikken i Statens vegvesen Håndbok V712 (2018): *Konsekvensanalyser veileder. Håndbok V712*. Vegdirektoratet. Vi har i tillegg basert oss på en nylig lansert digital veileder: *Konsekvensutredninger for klima og miljø*, utarbeidet av Miljødirektoratet i samarbeid med Riksantikvaren.

Innledningsvis i rapporten, Kapittel 1, er det en kort presentasjon av premisser i kulturminneloven og i kulturminneforvaltningen, derav en ny Stortingsmelding om nye mål i kulturmiljøpolitikken. I kapittel 2 følger en gjennomgang av de tre steinalderlokalitetene på Remmen, i form av utdrag av Viken fylkeskommune sin registreringsrapport. Deretter, i kapittel 3, omhandles en større kulturhistorisk kontekst eller sammenheng for disse lokalitetene, med referanser til øvrige funn og undersøkelser av steinalderlokaliteter fra flere perioder i Halden og omegn. I kapittel 4 gjengis Viken fylkeskommune sin uttalelse til reguleringsplanen for ny brannstasjon på Remmen (brev datert 27.01.2021). I Kapittel 5 følger verdivurderinger av steinalderlokalitetene, med innledende redegjørelse av metodikk og premisser for vurderingen. Verdiene til steinalderlokalitetene er utredet som et samlet eller enhetlig kulturmiljø. Kapittel 6 inneholder sammenfatning og konklusjon. Referanser følger i Kapittel 7.

Konklusjon: i NIKU sin vurdering av verdi etter konsekvensutredningsmetodikken er kulturmiljøet med de tre steinalderlokalitetene på Remmen, planområdet for ny brannstasjon i Halden, satt til middels verdi, sammenfattat på kulturmiljønivå og landskapsnivå.

1 Innledning

I tilknytning til arbeidet med en konsekvensutredning med reguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen i Halden kommune har NIKU fått i oppdrag å utføre verdivurderinger av tre steinalderlokaliteter. Kulturminnene innenfor planområdet er registrert av arkeologer i Viken fylkeskommune i 2020. Hovedmålet med arbeidet er å innlemme verdivurderingene i konsekvensutredningen, som utføres av Halden Arkitektkontor AS. Oppdragsgiver er Halden kommune. Hensikten med planleggingen er å legge til rette for ny brannstasjon i Halden. NIKU sine vurderinger er utført av arkeolog/forsker Hilde R. Amundsen. Grunnlaget for vårt arbeid har vært rapport fra Viken fylkeskommune (Berge 2021), uttalelse til planen i brev av 27.01.2021 fra Viken fylkeskommune, samt reguleringsplankart og planbestemmelser for ny brannstasjon på Remmen.

NIKU sitt oppdrag er avgrenset til å utarbeide verdivurderinger; verdien disse fornminnene har, siden de skal vurderes opp mot å frigis/graves ut for å bygge ny brannstasjon. Det skal vurderes i forhold til vektning av egenverdien/objektverdien/sjeldenhet for fornminnene. Selve planbeskrivelsen med KU utarbeides av Halden Arkitektkontor AS, der hensynet til fornminnene vurderes opp mot helheten. NIKUs vurdering er tenkt lagt inn her.

I metodikk og verdivurderinger har vi fulgt konsekvensutredningsmetodikken i Statens vegvesen Håndbok V712 (2018): *Konsekvensanalyser veileder. Håndbok V712*. Vegdirektoratet. Vi har i tillegg basert oss på den nylig lanserte digitale veilederen *Konsekvensutredninger for klima og miljø*, utarbeidet av Miljødirektoratet i samarbeid med Riksantikvaren, der kulturminner og kulturmiljø inngår som et av flere miljøtema (<https://www.miljodirektoratet.no/myndigheter/arealplanlegging/konsekvensutredninger/>).

1.1 Kulturminneloven og kulturminneforvaltningen

Kulturminner og kulturmiljø er definert i Lov om kulturminner (<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>) som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Viktige kulturminnekategorier er spor i grunnen etter boplasser, byggverk, veifar, gravminner etc.

Automatisk fredete kulturminner omfatter alle faste kulturminner fra oldtid og middelalder eldre enn 1537 e.Kr., alle stående byggverk med opprinnelse mellom 1537-1649 samt samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre. Nyere tids kulturminner (yngre enn 1649) kan fredes gjennom enkeltvedtak.

Inntil et område rundt et automatisk fredet kulturminne er særskilt avgrenset, omfatter fredningen en sikringssone i form av et fem meter bredt belte regnet fra kulturminnets synlige ytterkant (kml § 6). Dette gjelder for alle automatisk fredete kulturminner, inkludert samiske.

Løse kulturminner, som bruksgjenstander, våpen, redskap, kultgjenstander etc. er vanligvis fredet dersom de er fra før 1537. For samiske løse kulturminner inntreer automatisk fredning for kulturminner fra 1917 eller eldre (kml § 12).

Kulturmiljø er definert som et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Kulturhistoriske landskap forstås som større sammenhengende områder med kulturmiljøer, der den kulturhistoriske dimensjonen er framtrедende. Kulturlandskap er landskap som er betydelig preget av menneskelig bruk og virksomhet.

Definisjonen av kulturminner og kulturmiljøer er svært vid, og det er nødvendig å gjøre en vurdering av hva som er viktig å ta vare på. Basert på fagtradisjonen skal det i utredninger skilles mellom viktigheten av kulturminnene og kulturmiljøene, og det skal tydeliggjøres hvilke materielle spor som er viktigst å bevare for ettertiden gjennom en verdivurdering. Det må også påvises i hvilken helhet eller sammenheng kulturminnene i et kulturmiljø inngår i.

Riksantikvaren forvalter Kulturminneloven på nasjonalt nivå, mens fylkeskommuner, Sametinget, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer forvalter loven på regionalt nivå. Fra 2020 har Regionreformen åpnet for å gi de nye regionene mer myndighet og ansvar for forvaltning av loven.

1.2 Stortingsmelding nr. 16 (2019-2020) - Nye mål i kulturmiljøpolitikken

I St.meld. nr. 16 (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold*, innføres «kulturmiljø» som et samlebegrep for kulturminner, kulturmiljø og landskap. Begrepet understreker verdien av helhet og sammenheng, og tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken blir tydeligere. Kulturmiljø er alle de sporene etter menneskelig aktivitet og historie som omgir oss. Det kan være alt fra kirker og melkeramper, til steinalderboplasser og fangeleirer fra andre verdenskrig. Eller et jordbrukslandskap formet gjennom flere hundre år med iherdig arbeid. Disse sporene er ressurser for kunnskap, opplevelser og bruk både nå og i fremtiden.

De nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken legger vekt på engasjement, bærekraft og mangfold: 1) Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø, 2) Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging og 3) Et mangfold av kulturmiljø skal bli tatt vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelser og bruk. Meldingen legger mellom annet vekt på hvordan det kan være mer klimavennlig å ta vare på gamle bygninger framfor å rive og bygge nytt som en del av bærekraftperspektivet (<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kulturmiljo/id2697943/>).

2 Kjente kulturminner og kulturmiljø innenfor planområdet for ny brannstasjon på Remmen

Viken fylkeskommune utførte i mai-juni 2020 en arkeologisk registrering av planområdet for reguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen i Halden kommune, innenfor eiendommene Refne Nordre gnr. 60/bnr.1, Haugset gnr.60/bnr.6, Remmen kunnskapspark gnr.60/bnr.37, Del av Fv B-921 gnr.501/bnr.93, Del av gnr. 501/bnr. 100, rapport datert 2021 (Berge 2021).

Bakgrunnen for registreringen var et bev av 07.04.2020 der det ble varslet oppstart av reguleringsarbeid for ny brannstasjon. I nærområdet var det flere kjente kulturminner, hovedsakelig bosetningsspor fra jernalder og gravfelt fra samme periode. Arkeologer i Viken fylkeskommune var på en utvidet befaringsplanområde 06.05.2020. I den sammenheng gjorde de funn av flint på et par lokasjoner nord i planområdet. På grunnlag av dette varslet Viken fylkeskommune i brev av 11.05.2020 om behov for en arkeologisk registrering, jf. Lov om kulturminner § 9 (etter Berge 2021: 4).

Planområdet ligger vest for Halden sentrum, på vestsiden av krysset Svinesundveien (Rv.204)/BRA veien (Fv.921) og sør for Håkon Melbergs vei. På den andre siden av Fv.921 ligger Høgskolen i Østfold. Området er noe kupert, med en del dyrka mark og infrastruktur i sør og øst, mens området i nord og vest er mer skogkledde bergrygger. Selve planområdet er bare skog og er i til dels flere høydenivåer. For noen tiår siden var en del dyrka mark nord i planområdet. De nærmest kjente kulturminnene er et parti med hulveger og et par gravrøyser i vest og nordøst (etter Berge 2021: 6); Figur 1.

Innenfor planarealet ble det avdekket tre automatisk fredete kulturminner i form av steinalderlokaliteter; bosetnings- og aktivitetsspor. En av lokalitetene inneholdt i tillegg en struktur som ble radiologisk datert til førromersk jernalder (500 f.Kr.- år 0), trolig en kokegrop. Kulturminnene er innført i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden som: ID 269719, 269720, 269721; Tabell 1 og kart Figur 1, Figur 2 og Figur 3. De enkelte lokalitetene beskrives nærmere i avsnitt 2.1, 2.2 og 2.3.

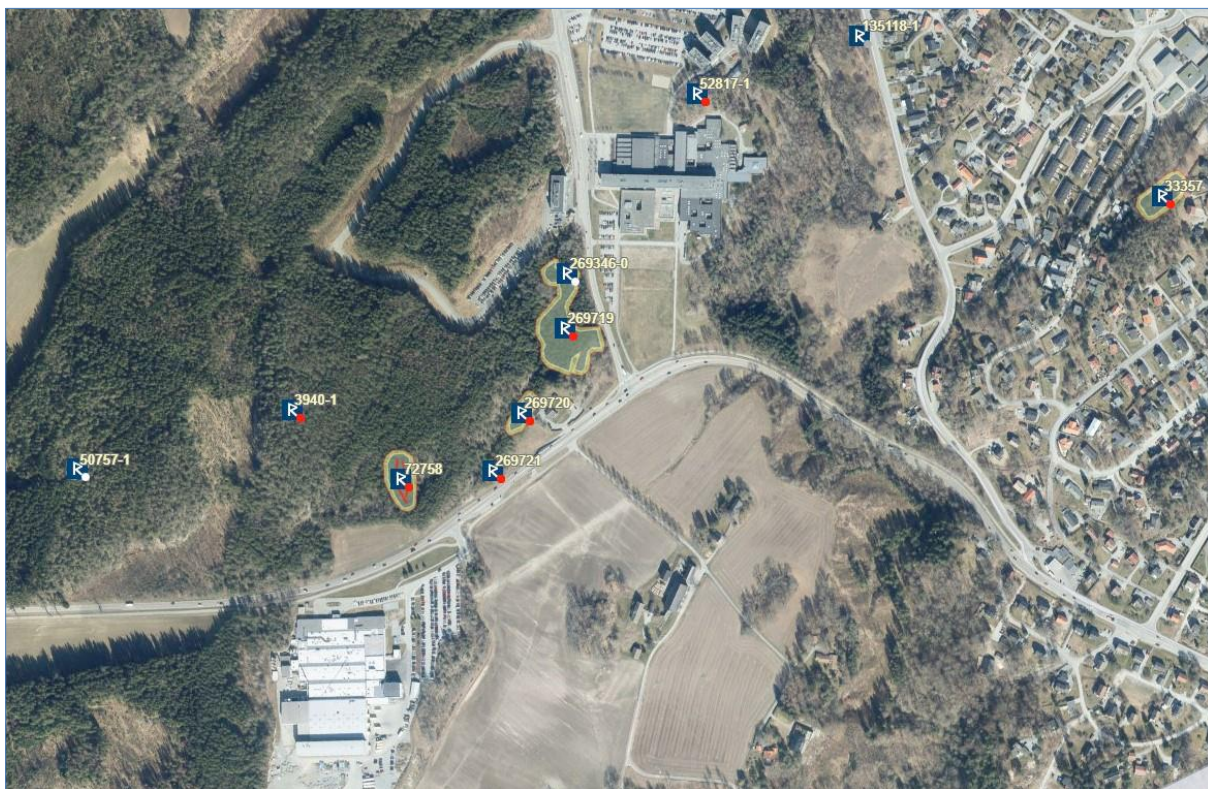
Metoden som fylkeskommunen anvendte for å finne steinalderlokalitetene var den såkalte prøvestikkingsmetoden; «*Prøvestikking er ein søkemetode der ein ser seg ut stadar i planområdet med potensiale for funn frå steinbrukande tid. Med spade grev ein så prøveruter på om lag 40 x 40 cm. Djupna varierer, men går hovudsakleg ned til steril undergrunn eller berg. Massane i prøvestikket vert sålda gjennom et handheldt såld med 5 mm masker. Er det mogleg å nytte vatn er det å føretrække,*

men som regel vert massane tørrsålde. Det er hovudsakeleg kulturspor frå steinalder som påvisast med denne metoden, til dømes omarbeidd flint og andre mineralråstoff. Som dokumentasjon vart det teke digitale foto og prøvestikka vart målt inn med CPOS 3D-Float oppløysing. Kartgrunnlaget er WGS84_UTM32N» (etter Berge 2021:6); Figur 4.

Lokaliteter:

ID-nr.1	Kulturminn etype	Vernestatus	Skildring	Datering	Gnr./namn	Merknad
269719	Aktivitetso mråde	Aut. freda	37 flint	7000-5600 fvt.	60/1 Refne Nordre, 60/37 Remmen kunnskapsp ark	4968 m2
269720	Aktivitetso mråde	Aut. freda	3 flint + 1 kokegrop	7000-50 fvt.	60/1 Refne Nordre	651 m2
269721	Aktivitetso mråde	Aut. freda	4 flint	7000-5600 fvt.	60/1 Refne Nordre	489 m2

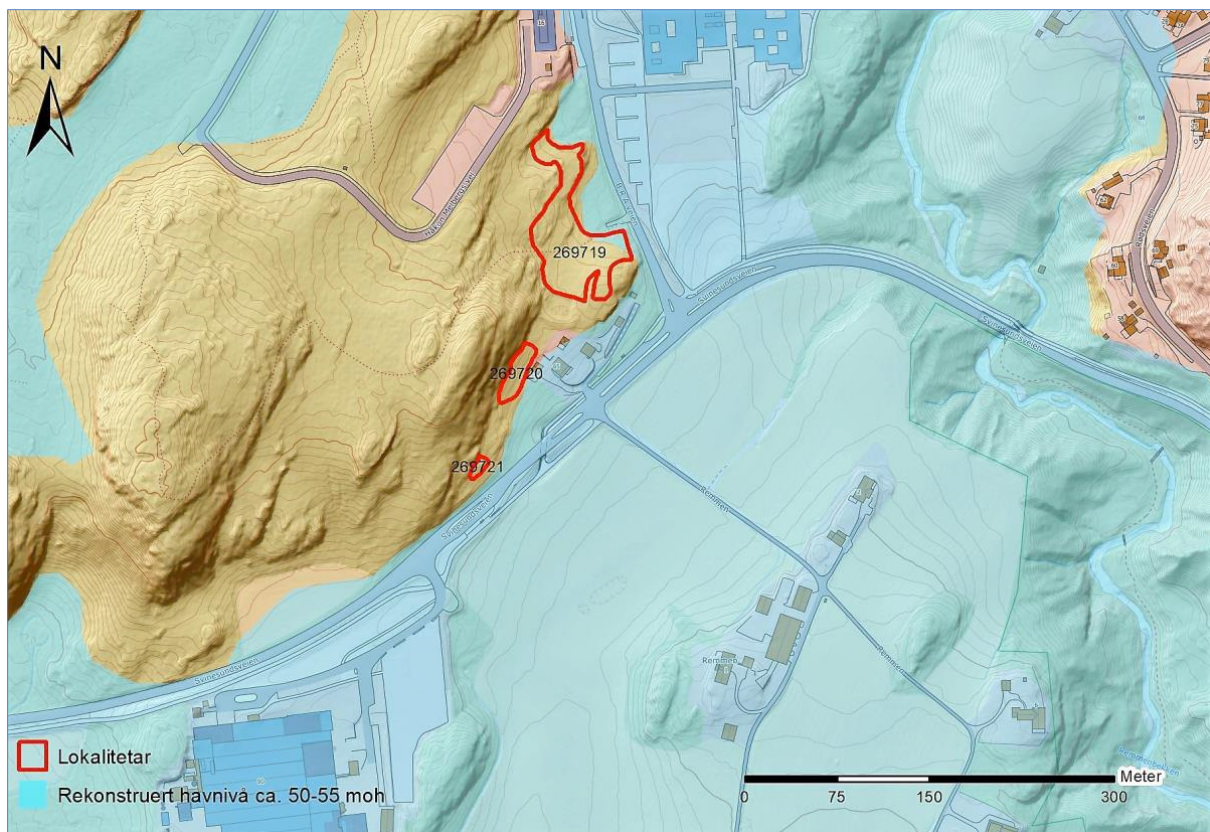
Tabell 1 Sammendrag av lokaliteter funnet på registreringer. Kilde: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 1 Kart med nærområdets kulturminner markert. Kart: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 2 Kart med plangrense, steinalderlokaliteter og arkeologiske prøvestikk. Kart: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 3. For ca. 8000 år sidan sto havet ein 50-55 meter høgare enn i dag. Då var denne delen av Halden eit skjergardslandskap med øyer og grunne sund imellom. Våre lokalitetar ligg som vi ser her på austsida av ei slik øy, godt skjerma i bakkant og med god tilgang sjøvegen til resten av landskapet og ressursane havet og strandsona byr på. Tekst og illustrasjon: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 4. Prøvestikkmetoden, arkeolog sålde masser på søk etter flint på steinalderlokalitet ID 269719. Mot SV. Foto: Viken fylkeskommune 2020.

2.1 ID 269719 – steinalderlokalitet

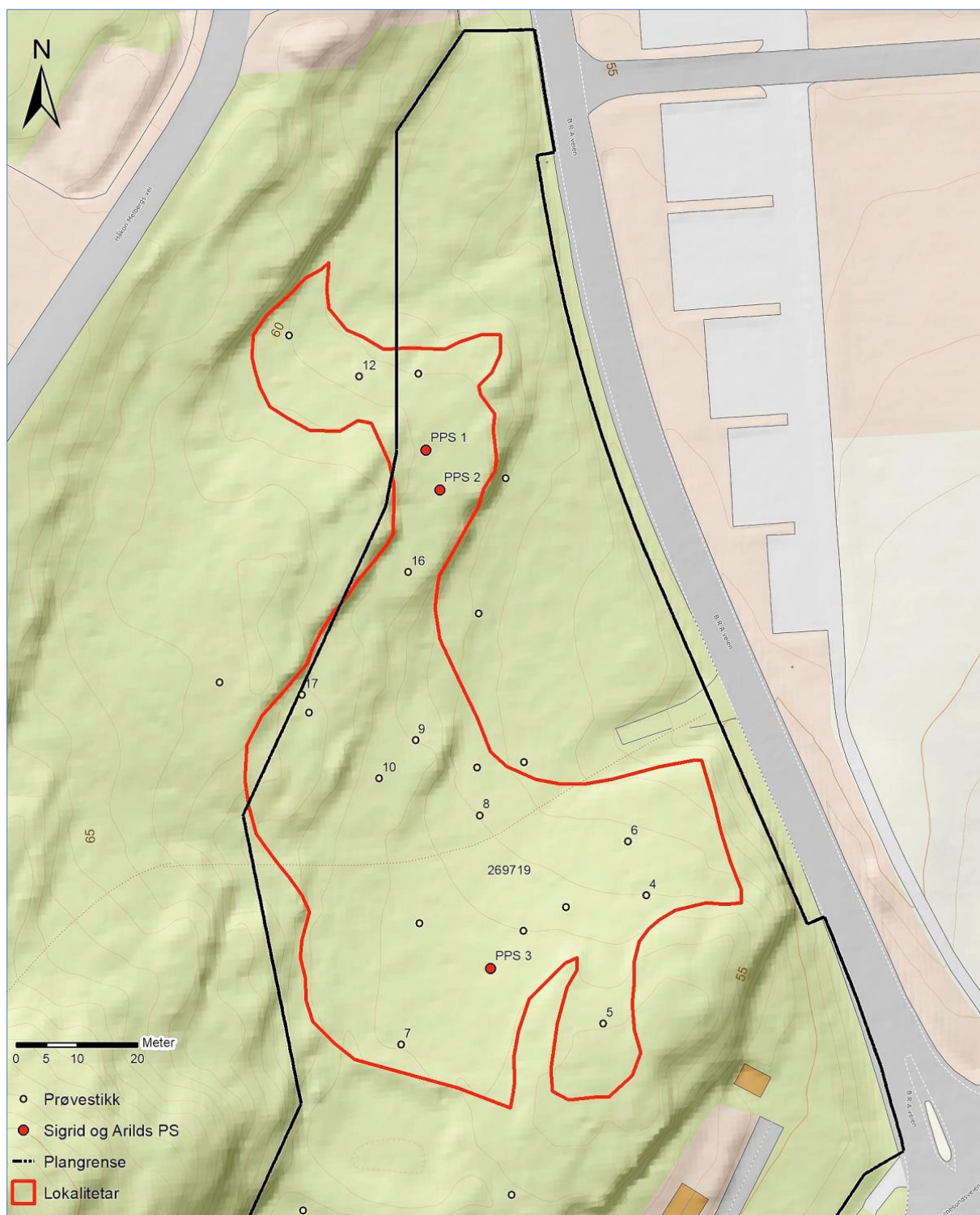
Steinalderlokalitet ID 269719 ligger nord i planområdet, og er den største av de tre registrerte lokalitetene; Figur 5 og Figur 6. I areal er funnområdet ca. 4967.85 m² (7329.55 m² med sikringssona) (etter Berge 2021:14).

Viken fylkeskommune har i sin arkeologiske rapport beskrevet denne lokaliteten som:

«Som nemnt innleiingsvis hadde Sigrid og Arild alt påvist flint i området – i tre funnførande prøvestikk. To av dei ligg nord i lokaliteten. Her er ein sal i terrenget som tippar ned i nord og sør og er skjerma av berg i aust og vest. Vi fekk utvida med eit par funnførande prøvestikk til. Det tredje funnførande prøvestikk frå synfaringa ligg ein 70-80 meter sør for dei to fyrstnemnte. Til saman har vi 13 funnførande prøvestikk på ID 269719. Totalt resulterte dette i 37 avslag og bitar av flint – deriblant nokre mikroflekke. Fire prøvestikk inneheldt 4 bitar flint kvar og var dei mest funnførande stikka. Sjølv om det var nokre funntomme stikk innanfor lokaliteten, slo eg alt saman til eit ca. 140 x 70 meter stort funnområde. Særleg topografiske tilhøve tilseier at dette funnområdet truleg representerer fleire opphald i steinbrukande tid. Eg vil tru Sigrid og Arilds PPS1-2 og våre P12 og 16 utgjer ei hending. Området sørvest for P12 er eit daldrag som stig svakt mot sørvest. Dette kan ha potensiale og moglegvis heller vere miljøet P12 høyrer til. Sidan dette ligg utanfor planområdet sjekka vi ikkje nærare. P17 ligg på ei smal hylle vest i lokaliteten og avgrensast naturleg av berg i vest og hellande terreng i dei andre retningane. P9 og 10 ligg på ei eiga hylle og representerer truleg eit liknande tilfelle. Undergrunnen er varierande. I nordre og høgareliggande del av funnområdet er den mest lik naturleg skogsbotn, med til dels grå utvaskingslag og raudbrun anrikingslag med sand og grus. I søre delen er det meir brun sand og matjordaktig masse. Her har det tidlegare vore dyrka mark. Dersom vi ser for oss at lokaliteten(e) er strandbundne, har havnivået i brukstida grovt rekna vore på mellom 58-53 meter over havet. Høgda 70-50 moh høyrer til midtre del av eldre steinalder - siste del av mellommesolitikum og Trinnøksfasen og daterast til tidsrommet 7000-5600 før vår tidsrekning.» (etter Berge 2021: 7-8).

I fylkeskommunes rapport er det en egen liste over prøvestikkene med antall og type funn på lokaliteten samt foto av utvalgte funn og jordprofiler i prøvestikk (Berge 2021: 14-16). Dette gjengis ikke detaljert her. Funnene besto av flere avslag, mikroflekke, mikroflekkefragment og en mulig kjerne, alt av flint. Funnkategorier, datering mm. er referert i sitatet fra rapporten over.

I kulturminnedatabasen Askeladden er ID 269719 kategorisert som et arkeologisk minne, bosetningsaktivitetsområde; Remmen 2020 Lok.1. Registreringsmetode: Prøvestikking. Dokumentasjon (07.01.2021), Registrering (04.06.2020), Funksjon (04.06.2020). Eiendommer: 60/1 - Refne Nordre, 60/37 – Remmen Kunnskapspark, 501/93 – Del av Fv. B-921, 501/100 – Del av Rv.21. Beskrivelse: Funnmiljø fra steinalder. Grunna ulike høgder og terrasseringar er det fleire lokalitetar/opphald på staden - kanskje opp mot 8 ulike. Dokumentasjon: Arkeologisk registreringsrapport.

Figur 5. Kart over ID 269719 med tilhørende prøvestikk markert (funnførende prøvestikk nummerert). Kart: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 6. ID 269719 med Prøvestikk 6 i forgrunnen, arkeolog ved Prøvestikk 4 i bakgrunnen. Mot S. Foto: Viken fylkeskommune 2020 (det er flere foto av lokaliteten i fylkeskommunens rapport. Her er kun dette valgt).

2.2 ID 269720– steinalderlokalitet

Steinalderlokalitet ID 269720 ligger i midtre del i planområdet, ca. 50 meter lenger sørvest for ID 269719, og er den nest største av de tre registrerte lokalitetene; Figur 7 og Figur 8. I areal er funnområdet på rundt 651.21 m² (1341.34 m² med sikringssona) (etter Berge 2021: 19).

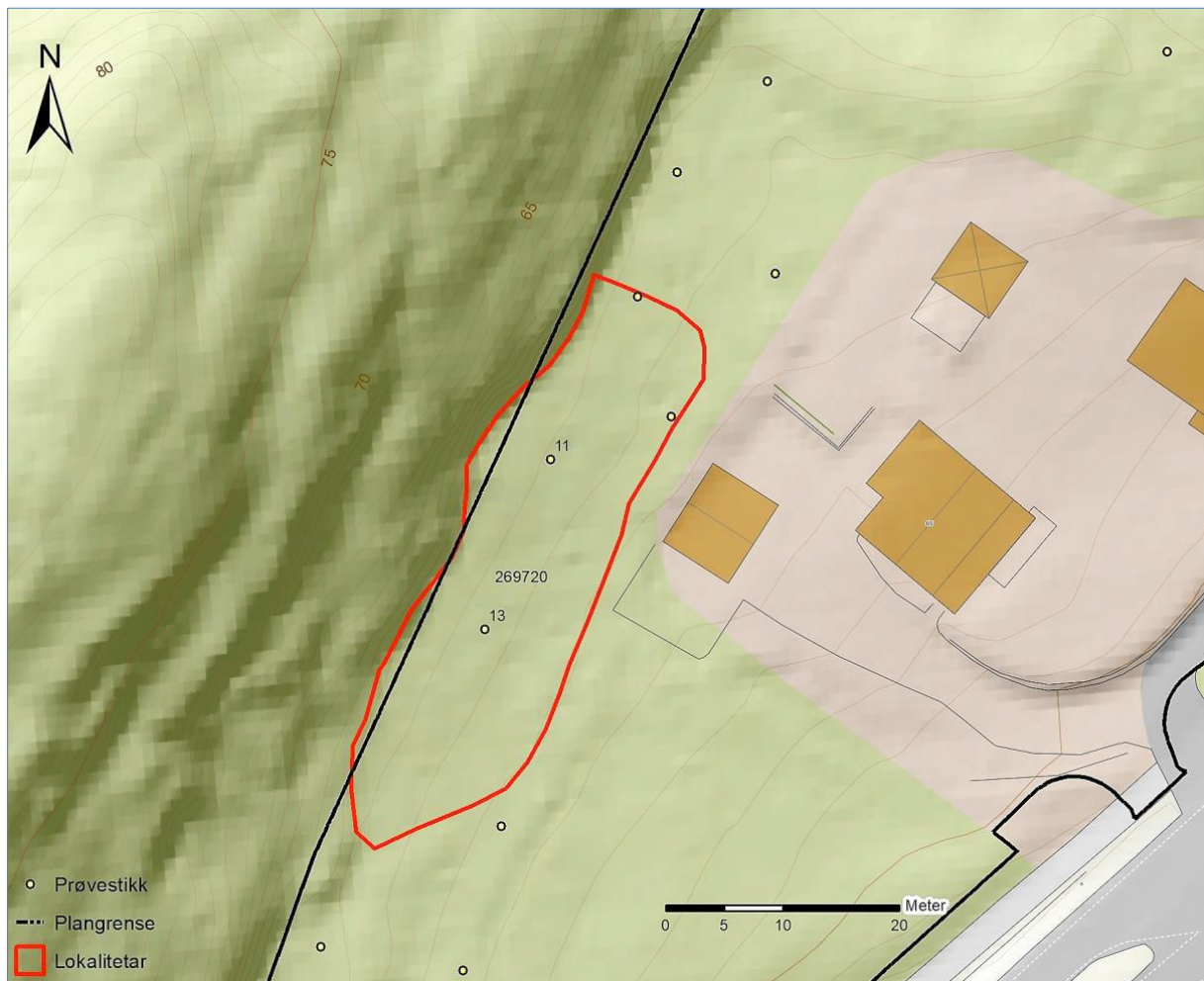
Viken fylkeskommune har i sin arkeologiske rapport beskrevet denne lokaliteten som:

«Rundt ein 50 meter lengre sørvest i planområdet (for ID 269719) påviste vi ein lokalitet med to funnførande prøvestikk med til saman 3 avslag av flint. Dei to stikka skil seg ein del frå kvarandre. I profil ser vi i P13 høvesvis normal skogsbotn med torv, grått utvaskingslag og gulbrun sand. I P11 er torvlaget tynt, og under dette er vi rett på eit brunt lag med sand og grus. Det verkar ikkje som eit naturleg lag, men det er heller ikkje av heilt ny dato i form av moderne dyrking. Nedetter i prøvestikket fans minst 7 steinar av storleik dobbel knyttneve – alle hakkete og ikkje vassrulla. Mogleg noko var skjørbrønt. Rundt 45 cm ned i stikket låg det ei steinpakning med skjørbrønt stein. Under steinpakninga har vi eit gråsvart lag med stort innslag av trekol. Under dette att har vi den sterile undergrunnen med ljøs, gulgrå sand. Tolkinga av steinpakninga og trekollaget i botn av P11 er at dette truleg er ei kokegrop. Ei kolprøve daterte strukturen til tidsrommet 345-50 fvt. – førromersk jernalder. Dette er ei svært vanleg datering på kokegroper i Østfold. I tillegg var det to avslag av flint i stikket - desse låg i det brune laget over kokegrope – på ca. 20-40 cm djupn. Lokaliteten ligg på ei svært smal flate med loddrett berg i vest. Eigentleg byrjar terrenget å skråne nedetter mot aust-søraust så å seie ved dei funnførande prøvestikka. Terrenget heller også nedetter mot nord-nordaust og sør-sørvest, men ikkje like bratt. I desse retningane er lokaliteten avgrensa av funntomme prøvestikk. P11 ligg 32 meter rett vest for nordre hjørne av våningshuset på Svinesundveien 65. Den estimerte strandkanten ligg på ca. 54 moh, så dateringa vert lik ID269719 – 7000-5600 fvt. – mellommesolitikum og Trinnøksfasen» (etter Berge 2021: 17-19).

I fylkeskommunes rapport er det en egen liste over prøvestikkene med antall og type funn på lokaliteten samt foto av utvalgte funn og jordprofiler i prøvestikk (Berge 2021: 18-21). Dette gjengis ikke detaljert her. Funnene besto samlet av tre avslag av flint. En kokegrop, ID 269720-1, fra førromersk jernalder ble

avdekket innenfor lokaliteten. Den er datert ved ^{14}C -metoden til 345-50 f.Kr. Funnkategorier, datering mm. er referert i sitatet fra rapporten over.

I kulturminnedatabasen Askeladden er ID 269720 kategorisert som et arkeologisk minne, bosetningsaktivitetsområde; Remmen 2020 Lok.2. Registreringsmetode: Prøvestikking. Dokumentasjon (07.01.2021), Registrering (04.06.2020), Tilstand (04.06.2020). Eiendommer: 60/1 - Refne Nordre, 60/6 - Haugset. Beskrivelse: Liten steinalderlokalitet liggande på ei smal hylle med bratt berg i nordvest og skrånande terreng ned mot søraust. Påvist med to funnførande prøvestikk. Dokumentasjon: Arkeologisk registreringsrapport.

Figur 7. Kart over ID 269720 med tilhørende prøvestikk markert (funnførende prøvestikk nummerert). Kart: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 8. ID 269720 – Prøvestikk 13 markert med hvit stikke, Prøvestikk 11 så vidt synlig mellom trærne i bakgrunnen – Svinesundveien 65 i høyre kant. Mot NØ. Foto: Viken fylkeskommune 2020 (dette er det ene av to foto av lokaliteten i fylkeskommunens rapport).

2.3 ID 269721 – steinalderlokalitet

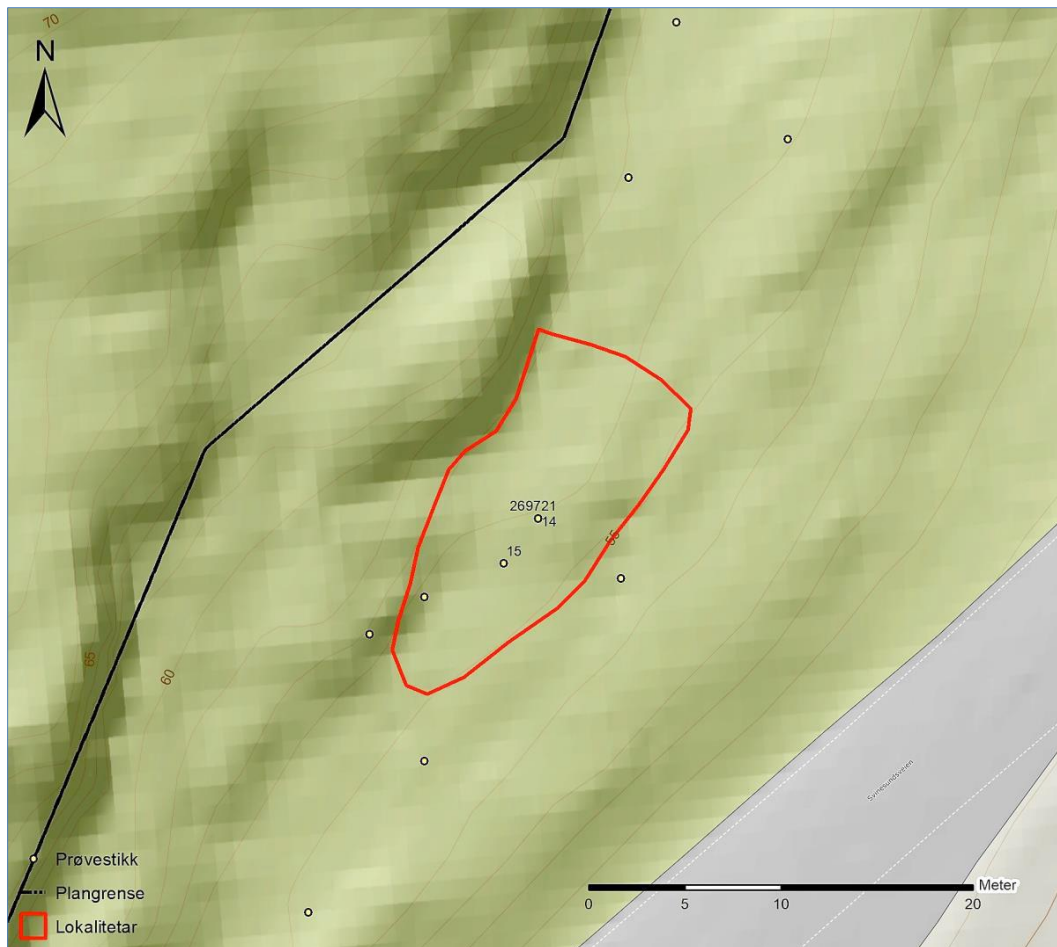
Steinalderlokalitet ID 269721 ligger i søndre del i planområdet, ca. 50 meter lenger mot sørvest fra ID 269720, og er den minste av de tre registrerte lokalitetene; Figur 9 og Figur 10. I areal er funnområdet på ca. 150.62 m² (489.36 m² med sikringssona) (etter Berge 2021: 23).

Viken fylkeskommune har i sin arkeologiske rapport beskrevet denne lokaliteten som:

«Rundt 50 meter vidare mot sørvest vart siste lokaliteten påvist med to funnførande prøvestikk. Til saman inneheldt dei 2 flekker og 2 avslag av flint. Undergrunnen er klassisk podsol. Funna ligg i det raudbrune anrikingslaget. ID 269721 ligg også på ei smal hylle med berg i bakkant på vestsida og skrånande terreng nedetter i dei andre himmelretningane. Det skrånar såpass at ein kan undre på om det er rast ut noko i skråninga her, naturleg eller i samband med vegbygginga. Den estimerte strandlinja ligg på rundt 55 moh. Også denne dateringa er i tidsrommet 7000-5600 fvt. – mellommesolitikum – Trinnøksfasen» (etter Berge 2021: 21-23).

I fylkeskommunes rapport er det en egen liste over prøvestikkene med antall og type funn på lokaliteten samt foto av utvalgte funn og jordprofiler i prøvestikk (Berge 2021: 22-24). Dette gjengis ikke detaljert her. Funnene besto samlet av to flekker og to avslag av flint. Funnkategorier, datering mm. er referert i sitatet fra rapporten over.

I kulturminnedatabasen Askeladden er ID 269721 kategorisert som et arkeologisk minne, bosetning-aktivitetsområde; Remmen 2020 Lok.3. Registreringsmetode: Prøvestikking. Dokumentasjon (07.01.2021), Registrering (05.06.2020), Tilstand (05.06.2020). Eiendommer: 60/1 - Refne Nordre. Beskrivelse: Steinalderlokalitet påvist med to funnførande prøvestikk. Dokumentasjon: Arkeologisk registreringsrapport.

Figur 9. Kart over ID 269721 med tilhørende prøvestikk markert (funnførende prøvestikk nummerert). Kart: Viken fylkeskommune 2021.

Figur 10. ID 269721 – Prøvestikk 14 (nærmest) og Prøvestikk 15 markert med hvite stikker. Mot SV. Foto: Viken fylkeskommune 2020 (det er det ene av to foto av lokaliteten i fylkeskommunens rapport).

2.4 Andre funn

En grøft, ID 269346, ble kontrollregistrert. Dette var et søkk i terrenget nord i planområdet som muligens kunne være en hulveg, jf. ID 72758 som ligg rett vest for planområdet; oversiktskart Figur 2. Konklusjonen var at det dreide seg om grøft, trolig en åpen dreneringsgrøft i sammenheng med planteskog eller utvaska bekkedar etter et godt uvær (etter Berge 2021: 24).

Et nyere tids kulturminne i form av et steingjerde ble funnet innenfor planområdet. Steingjerdet lå ovenfor Svinesundveien mellom ID 269720-21 (etter Berge 2021: 25 med foto samme side).

Disse funnene omtales ikke nærmere her.

3 Kulturhistorisk kontekst for steinalderlokalitetene på Remmen

De tre steinalderlokalitetene på Remmen er like kulturminnetyper, men med forskjeller i størrelse eller utbredelse i terrenget. For alle lokalitetene faller dateringene innenfor mellommesolitikum (*mesolitikum* = *eldre steinalder*). I fylkeskommunens rapport (Berge 2021) angis dette som Trinnøksfasen med en dateringsramme på 7000-5600 f.Kr., eller 8000-6700 BP (*Before Present*). Høyst sannsynlig er det ulike tids- eller bruksfaser innenfor og/eller mellom lokalitetene, noe som også angis som en mulighet i fylkeskommunes beskrivelser, spesielt for den største lokaliteten nord i planområdet; ID 269719, jf. avsnitt 2.1.

Trinnøksfasen, 7000-5600 f.Kr. (8000-6700 BP), utgjør en tidlig del av eldre steinalder. Kronologisk faller perioden etter den aller eldste bosetningsperioden i Sørøst-Norge, den såkalte Mikrolittfasen eller tidligmesolitikum fra 8200-7000 f.Kr. (9000-8000 BP). Etter Trinnøksfasen kommer den såkalte Nøstvetøksfasen eller senmesolitikum fra 5600-4500 f.Kr. (6700-5670 BP). Etter Nøstvet kommer Tverrpilfasen eller Fase 4, siste del av mesolitikum, fra 4500-3900 f.Kr. (5650-5100 BP) (tabell med dateringer i Reitan 2016: 43). I løpet av den arkeologiske forskningen på mesolitikum i Sørøst-Norge har dateringsrammer og betegnelser på perioder og faser endret seg, men dette redegjøres det ikke nærmere for her (for historikk se Reitan 2016).

Trinnøksfasen kjennetegnes av prikkhogde trinnøkser av bergart, flate meisler, sandsteinskniver, slipeplater, mikroflekker, flekker/smalflekker, koniske/semikoniske flekke- og mikroflekkkjerner, bipolare kjerner, uregelmessige kjerner, plattformkjerner (etter Reitan 2016: 43).

Eldre steinalder var et fangst-, fiske- og sanker-samfunn, og omtales ofte som fangststeinalderen eller veidetiden. Menneskene på denne tiden hadde et mobilt bosetningsmønster, med flyttinger mellom ulike områder og landskapssoner etter årstidene, og etter viltets og fiskens vandringer og sykler (for eksempel Lindblom 1984). De tre lokalitetene på Remmen er såkalte strandbundne steinalderboplasser. Som angitt i fylkeskommunens rapport (Berge 2021) sto havet for ca. 8000 år siden 50-55 meter høyere enn i dag. Da var denne delen av Halden et skjærgårdslandskap med øyer og grunne sund. Remmen-lokalitetene ligger på østsiden av en slik øy, godt skjerma i bakkant og med god tilgang sjøvegen til det øvrige landskapet og ressursene i havet og i strandsona; illustrasjon Figur 3 her.

Fylkeskommunen har klassifisert lokalitetene som bosetnings- og aktivitetsområder i sin registreringsrapport (Berge 2021) samt i Askeladden. Dette er en vanlig generell klassifisering på overordnet registrerings- eller undersøkelsesnivå av denne type kulturminner. Det er først ved arkeologiske utgravninger med etterfølgende analyser at en kan få nærmere svar på lokalitetenes dateringsrammer, funksjoner mm.

De eldste kjente steinalderlokalitetene i Østfold er funnet nedenfor høydedraget Høgnipen i Degernes, Rakkestad, på grensen mot Skjeberg i Sarpsborg. Tre boplasser ble undersøkt i begynnelsen av 1960-årene, og ble den gang regnet som Norges eldste boplasser. Høgnipen ligger ca. 160 moh. Forutsatt at boplassene lå ved datidens strand, er det sannsynlig at de er nærmere 10 000 år gamle (Pedersen et

al. 2003: 51-54). Det er også flere funn fra den eldste tiden i Østfold, derav i/ved Idd og Iddefjorden, men det omtales ikke mer spesifikt her (Pedersen et al. 2003: 55).

I Halden er det tidligere undersøkt en steinalderlokalitet fra Trinnøksfasen, dvs. samme tidshorisont som de tre lokalitetene på Remmen. Lokaliteten ligger på Tørkop i Idd og ble arkeologisk undersøkt i 1974-75. Lokaliteten lå ca. 65 meter over datidens havnivå. I mellommesolitikum var Iddesletta et grunt innløp i Iddefjorden (Mikkelsen et al. 1999). Utover Tørkop er det kjent enkelte andre lokaliteter fra denne tidlige fasen (kart i Pedersen et al. 2003: 60), men det er få funn sammenlignet med de neste periodene av steinalderen.

Det er utført to store arkeologiske prosjekter med undersøkelser av steinalderlokaliteter i Halden. Det første prosjektet var utgravninger ved Saugbrugsforeningen på Skakkestad og Høytomt i 1989. Det ble undersøkt fem lokaliteter, hvorav fire daterte seg innenfor Nøstvetøksfasen og en yngre lokalitet var fra Tverrpilfasen (Lindblom et al. 1990, Melvold 2006). I forbindelse med etablering av ny trase for Europavei 6 fra Svingenskogen i nord til riksgrensen i sør ble det såkalte Svinesundprosjektet utført av Kulturhistorisk museum i årene 2000–2004. Ved omfattende arkeologiske utgravninger ble flere lokaliteter fra begynnelsen av Nøstvetøksfasen og den etterfølgende Tverrpilfasen undersøkt. I tillegg ble lokaliteter fra yngre steinalder gransket (3900-1750 f.Kr., da jordbruk og husdyrhold introduseres i Norge) (Glørstad et al. 2004). Resultatene fra disse to prosjektene gjenspeiler en tendens med en økning i boplasser og aktivitetsområder fra Nøstvetøksfasen og fremover i Halden, og i Østfold ellers. I tillegg kommer enkeltfunn av Nøstvetøkser og andre samtidige øksetyper (kart Pedersen et al. 2003: 61).

De tre lokalitetene på Remmen tilhører samme tidshorisont som Tørkop; Trinnøksfasen eller mellommesolitikum. Lokalitetene ved Saugbrugsforeningen og Svinesund dateres innenfor senmesolitikum, og er følgelig yngre enn lokalitetene på Remmen. Det kan derved fastslås at steinalderlokaliteter fra Trinnøksfasen eller mellommesolitikum er mindre undersøkt enn de etterfølgende periodene av eldre steinalder i Halden. Dette forholdet øker etter NIKUs mening den kulturhistoriske betydningen av og kunnskaps-potensialet for lokalitetene på Remmen, et forhold vi har vektlagt i verdivurderingene; avsnitt 5.3.

4 Viken fylkeskommune – uttalelse til reguleringsplanen

Fylkeskommunen har i et brev til Halden kommune datert 27.01.2021, kommet med en uttalelse som gjelder de tre steinalderlokalitetene; *Oversendelse av rapport og regnskap fra arkeologisk registrering – detaljreguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen, Halden kommune*. Et relevant utdrag mht. denne verdivurderingen siteres:

«Som vi varslet om på e-post 09.06.2020 ble det funnet tre steinalderlokaliteter innenfor planområdet. Lokalitetene er alle automatisk fredet, og er lagt inn i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden med id 269719, 269720 og 269721. Kartfiler er sendt til planarkitekten.

Vår holdning nå er at to av disse lokalitetene (id 269719 og 269720) bør graves ut arkeologisk før planen kan realiseres, mens den siste (id 269721) kan gis vern gjennom planen. Ut fra dette har vi gitt innspill til kommunen og planarkitekten om hvordan lokalitetene bør avmerkes i kartet og omtales i reguleringsbestemmelser (bl.a. i e-post 08.10.2020). Vi ber om at planforslaget ikke legges ut til offentlig ettersyn før vi har fått sett på hvordan kart og bestemmelser er utført. Årsaken er at vi ønsker å unngå en innsigelse basert på tekniske feil/mangler.

Når planforslaget legges ut til offentlig ettersyn, vil vi oversende saken til Kulturhistorisk museum for at de skal uttale seg. Deres syn vil bli tatt med i den endelige vurderingen av hvilke kulturminner det kan tillates inngrep i, og på hvilke vilkår».

5 Verdivurderinger av steinalderlokalitetene – metodikk og premisser

Grunnet nærheten mellom de tre steinalderlokalitetene på Remmen, samt et kriterium som tidsdybde, defineres området samlet som **et kulturmiljø**; Figur 1, Figur 2 og Figur 3. Et kulturmiljø er et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Høyst sannsynlig er det ulike tids- eller bruksfaser innenfor og/eller mellom lokalitetene. I tillegg kommer den ene kokegropen datert til førromersk jernalder innenfor lokalitet ID 269720. Kulturminnene er automatisk fredet etter Lov om Kulturminner, jf. avsnitt 1.1.

Med utgangspunkt i oppdragets art har vi i verdivurderingene fulgt retningslinjer og metoder i Statens vegvesen Håndbok V712 (2018): *Konsekvensanalyser veileder. Håndbok V712*. Det understrekes at vi kun har foretatt verdivurdering iht. trinnene i denne metodikken, og ikke vurderinger av påvirkning og konsekvens. Det er heller ikke foreslått avbøtende tiltak, jf. beskrivelse og avgrensning av NIKUs oppdrag; kapittel 1.

Vi har i tillegg basert oss på den nylig lanserte digitale veilederen *Konsekvensutredninger for klima og miljø*, utarbeidet av Miljødirektoratet i samarbeid med Riksantikvaren, der kulturminner og kulturmiljø inngår som et av flere miljøtema

(<https://www.miljodirektoratet.no/myndigheter/arealplanlegging/konsekvensutredninger/>).

5.1 Registreringskategori

Kulturmiljøet inngår i følgende registreringskategorier:

Kulturmiljønivå: kulturminner i utmark, underkategori «bosetningsspor», jf. Tabell 2.

Landskapsnivå: kulturhistoriske landskap; områder der de historiske relasjonene i landskapet er framtreddende, jf. Tabell 2.

Registreringskategori	Forklaring
Kulturmiljønivå	
Gårdsmiljøer/fiskebruk mm	Gårdsbruk, småbruk og husmannsplasser med våningshus og driftsbygninger inkludert jordbruksspor, gravminner. Fiskebruk med våningshus og driftsbygninger inkludert naust/strandlinje.
Kulturmiljøer i tettbygde områder	Bygningsmiljøer, sentrumsområder, områder ved viktige knutepunkter ol.
Teknisk-industrielle kulturmiljøer	Industriarealer, spor av gruvedrift, fløtningsminner, marine kulturminner, vegger, jernbane, kraftanlegg, kaianlegg, bruer, osv.
Steder det knyttes tro eller tradisjon til	Tradisjonslokaliteter, hellige fjell, offersteiner, historiske hendelser osv.
Forsvarsanlegg	Bygdeborger, festningsanlegg, borganlegg, kaserner, leirrområder, skanser, krigsminner.
Kulturminner i utmark	Bosetningsspor, gravminner, kullgroper, jernvinneanlegg, fangstanlegg, bergkunst, rester av åkerbruk, seterbruk, fangstanlegg, produksjonsanlegg knyttet til jern/stein, spor etter samiske bosetninger, uthus, plasser mm ¹⁴ .
Andre kulturmiljø	Monumentalbygg, enkeltbygninger, monumenter, parker, kirker, skoler, forsamlingshus, parkanlegg, og så videre.
Landskapsnivå	
Kulturhistoriske landskap	Verdensarvområder. Områder registrert i forbindelse med «Registrering av nasjonalt verdifulle kulturlandskap» og Utvalgte kulturlandskap i jordbruket. Riksantikvarens register over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). Større sammenhengende landskap/kulturmiljø avsatt i regionale og kommunale planer. Områder der de historiske relasjonene i landskapet er framtreddende.
Infrastruktur	Historiske vegger, jernbane, vannveger, slep osv. Funksjonelle sammenhenger som fløtningsminner, produksjonsanlegg, kraftlinjer osv.
Bystruktur	Historiske bystrukturer og helhetlige bygningsmiljøer (NB! registrert - Nasjonale kulturminneinteresser i by).

Tabell 2. Registreringskategorier for kulturminner. Statens vegvesen Håndbok V712 2018:177.

5.2 Verdivurdering

Verdi: Med verdi menes en vurdering av hvor stor betydning et område har i et lokalt, regionalt og nasjonalt perspektiv.

Trinn 1- Verdivurdering Ved verdivurdering av kulturminner legges det, foruten generelle kriterier, vekt på den enkelte fylkeskommunes og kommunes vernekriterier og satsinger, herunder Sametinget. I konsekvensvurderingen er det anvendt en fem-delt skala for verdisetting, hvor høyeste karakter ikke nødvendigvis bare gis til kulturminner og kulturmiljø av nasjonal verdi. Kulturminner og kulturmiljø kan gis stor verdi ut fra lokal eller regional opplevelse og tilknytning. Verdivurderingen er basert på hvilke sammenhenger og helheter kulturminner/kulturmiljø viser.

Kriterier for verdisetting av delområder er gitt i Tabell 3 (Statens vegvesens Håndbok V712, 2018:179). Verditabellen er delt inn i to nivåer: Kulturmiljønivå og Landskapsnivå. «Kulturhistoriske sammenhenger» og «kulturhistoriske landskap» er særlig knyttet til landskapsnivået innenfor registreringskategoriene.

Verdiene eller vurderingskategoriene knyttet til kulturmiljø rangeres etter følgende skala; uten betydning (eller ubetydelig verdi), noe verdi, middels verdi, stor verdi, svært stor verdi, jf. Tabell 3. På grunnlag av arbeidet med rangering og verdisetting trekkes en konklusjon om hvor store verdiene er. Egenskaper som kan bidra til en begrunnet rangering er eksempelvis; alder, tidsdybde og kontinuitet, autentisitet og opprinnelighet, mangfold og variasjon, sammenheng og helhet, dynamikk og endring, lesbarhet og tydelighet.

I Miljødirektoratets nye digitale veileder for konsekvensutredninger for klima og miljø organiseres verdiene i tre hovedgrupper; kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier;

Kunnskapsverdier: Hvilke kunnskaper kan kulturmiljøet gi oss? Kulturminnene og kulturmiljøene har en særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortida. Dette kan gjelde ulike forhold som kulturminnene og kulturmiljøenes opprinnelse, bruken og betydningen av dem, menneskers liv, tro og samfunnsforhold generelt og interaksjonen mellom menneske og natur.

Opplevelsesverdier: Hvilke opplevelser kan kulturmiljøet gi oss? Opplevelsesverdiene er knyttet til allmenhetens eller ulike gruppers opplevelser og kan slik sett sies å ha en mer personlig forankring enn kunnskapsverdiene. Kulturminner kan gi opplevelser knyttet til for eksempel lokal byggeskikk, arkitektonisk uttrykk, at de inneholder eller har kunstnerisk verdi. De kan for eksempel gi opplevelser knyttet til hva slags levekår menneskene før oss hadde, vitnesbyrd om hardt arbeid og slit, og undring over ulike livsbetingelser til ulike tider. Sammen kan kulturminner og kulturmiljøer være med på å gi byer og steder sitt lokale særpreget og skape en følelse av tilhørighet.

Bruksverdier: Hva kan vi bruke kulturmiljøet til? Bruksverdiene er en verdikategori som har fått økt oppmerksomhet. Verdiskaping knyttes både til det økonomiske så vel som det kulturelle, sosiale og miljømessige. Kulturminnenes eller kulturmiljøenes verdi kan ivaretas og økes gjennom ny og/eller endret bruk, men de kan også reduseres gjennom manglende eller feilaktig bruk. Når kulturminner og kulturmiljøer vurderes som bruksressurs, vektlegger vi for eksempel økonomien i å bruke eksisterende bygningsmiljøer og anlegg framfor å bygge nytt. I tillegg til vurdering av lønnsomhet, bør en vurdere miljøulempen og klimabelastning ved riving og nybygging.

I tillegg kommer vurderingskategorier. Målet med å bruke disse er å finne fram til hvilke verdier vi gir et kulturmiljø. Disse verdiene er noe som ulike aktører setter på ulike kulturminner eller kulturmiljøer. I Miljødirektoratets veileder inngår følgende vurderingskriterier; kilde til historien, tro og tradisjon, etniske grupper, sosiale grupper og sammenhenger, faser og virksomheter, byggeskikk, arkitektur og kunst, kulturhistorisk sammenheng og sammenhengen natur/kultur, bruk og muligheter for bruk. Kriteriene for verdisetting av delområder har i denne veilederen fra Miljødirektoratet fått en noe annen utforming, og er mer utdypende sammenlignet med verditabellen i Statens vegvesens Håndbok, jf. Tabell 4.

	Ubetydelig verdi	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi
Kulturmiljønivå					
Kultur-historisk betydning	Uten betydning	er alminnelig/lokal vanlig	har lokal/regional betydning	har stor regional/nasjonal betydning	har stor nasjonal/internasjonal betydning
Arkitektur-historisk betydning		bygningssmiljø som inneholder bygninger av begrenset arkitekturhistorisk betydning	bygningssmiljø som inneholder bygninger med arkitekturhistorisk betydning	helhetlig bygningssmiljø som inneholder bygninger med stor arkitekturhistorisk betydning	helhetlig bygningssmiljø som inneholder bygninger med særlig stor arkitekturhistorisk betydning
Betydning for kulturell eller etnisk gruppe		inneholder få elementer som kan knyttes til en kulturell/etnisk gruppe	inneholder flere elementer som er karakteristisk for en kulturell /etnisk gruppe	miljø som er karakteristisk for en kulturell/etnisk gruppe	helhetlig miljø som er karakteristisk for kulturell /etnisk gruppe og som er sjeldent/unikt
Historisk hendelse eller personer		er svakt knyttet til en lokal historisk hendelse/ person	er knyttet til en lokal historisk hendelse/ person	er knyttet til en regional historisk hendelse/ person	er knyttet til en nasjonal historisk hendelse/ person
Landskapsnivå					
Kulturhistoriske sammenhenger		ligger i en kontekst/sammenheng som er noe fragmentert	inngår i en kontekst/sammenheng	inngår i en helhetlig kontekst /sammenheng	inngår i en særlig helhetlig kontekst
Kultur-historisk landskap		delvis ødelagt	som har lokal/regional betydning	som har stor regional/nasjonal betydning	sammenheng som har meget stor nasjonal/internasjonal betydning (er unikt)

Tabell 3. Verdikriterier kulturarv: kulturmiljø og kulturhistoriske landskap. Kilde: Statens vegvesens Håndbok V712 2018:179.

Verdikategori	Ubetydelig verdi	Noe verdi	Middels verdi eller forvaltningsprioritet	Stor verdi eller høy forvaltningsprioritet	Svært stor verdi eller høyeste forvaltningsprioritet
Kulturminnet/kulturmiljøet har betydning som kilde til historien for perioder eller tema der det fins få eller ingen skriftlige kilder	Kulturminnet/kulturmiljøet har svært begrenset betydning som kilde til historien for perioder eller tema der det fins få eller ingen skriftlige kilder . Andre kulturmiljøer vil kunne gi mer kunnskap om samme periode/tema.	Kulturminnet/kulturmiljøet har begrenset betydning som kilde til historien for perioder eller tema der det fins få eller ingen skriftlige kilder , både i seg selv og sammenlignet med andre kulturmiljøer	Kulturminnet/kulturmiljøet har betydning som kilde til historien for perioder eller tema der det fins få eller ingen skriftlige kilder , både i seg selv og sammenlignet med andre kulturmiljøer	Kulturminnet/kulturmiljøet har stor betydning som kilde til historien for perioder eller tema der det fins få eller ingen skriftlige kilder , både i seg selv og sammenlignet med andre kulturmiljøer. Kulturminnet/kulturmiljøet vil kunne bidra med unik kunnskap om perioder eller tema som er dårlig dekket av skriftlige kilder.	Kulturminnet/kulturmiljøet har svært stor betydning som kilde til historien for perioder eller tema der det fins få eller ingen skriftlige kilder , både i seg selv og sammenlignet med andre kulturmiljøer. Kulturminnet/kulturmiljøet vil kunne bidra med omfattende og unik kunnskap om perioder eller tema som er dårlig dekket av skriftlige kilder.
Kulturminnet/kulturmiljøet er knyttet til tro eller tradisjoner	Kulturminnet/kulturmiljøet er i svært liten grad knyttet til tro eller tradisjoner	Kulturminnet/kulturmiljøet er i noen grad knyttet til tro eller tradisjoner	Kulturminnet/kulturmiljøet er knyttet til tro eller tradisjoner	Kulturminnet/kulturmiljøet er i stor grad knyttet til viktig tro eller tradisjoner	Kulturminnet/kulturmiljøet er i svært stor grad og på en godt lesbar måte knyttet til svært viktig tro eller tradisjoner
Kulturminnet/kulturmiljøet er av betydning for en eller flere etniske grupper (den samiske befolkningen,	Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder få elementer, som også er av	Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder noen elementer som er av noe betydning	Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder flere elementer som er karakteristiske og	Kulturminnet/kulturmiljøet er helhetlig, karakteristisk, og av stor betydning for en	Kulturminnet/kulturmiljøet er helhetlig, godt bevart, karakteristisk, og av

nasjonale minoriteter eller andre etniske grupper)	begrenset betydning for en eller flere etniske grupper	for en eller flere etniske grupper	av betydning for en eller flere etniske grupper	eller flere etniske grupper	særlig stor betydning for en eller flere etniske grupper
Kulturminnet/kulturmiljøet er knyttet til en sosial gruppe eller viser en sosial sammenheng med betydning for historien	Kulturminnet/kulturmiljøet er i svært liten grad knyttet til en sosial gruppe eller viser en sosial sammenheng med betydning for historien	Kulturminnet/kulturmiljøet er til en viss grad knyttet til en sosial gruppe eller viser en sosial sammenheng med noe betydning for historien	Kulturminnet/kulturmiljøet er knyttet til en sosial gruppe eller viser en sosial sammenheng med betydning for historien	Kulturminnet/kulturmiljøet er klart knyttet til en sosial gruppe eller viser en sosial sammenheng med stor betydning for historien	Kulturminnet/kulturmiljøet er klart knyttet til en sosial gruppe eller viser en sosial sammenheng med særlig stor betydning for historien på en lett lesbar måte
Kulturminnet/kulturmiljøet representerer en eller flere faser eller virksomheter med betydning for historien/utviklingen	Kulturminnet/kulturmiljøet representerer i svært liten grad en eller flere faser eller virksomheter med betydning for historien/utviklingen	Kulturminnet/kulturmiljøet representerer til en viss grad en eller flere faser eller virksomheter med betydning for historien/utviklingen	Kulturminnet/kulturmiljøet representerer en eller flere faser eller virksomheter med betydning for historien/utviklingen	Kulturminnet/kulturmiljøet representerer i stor grad en eller flere faser eller virksomheter med særlig betydning for historien/utviklingen	Kulturminnet/kulturmiljøet representerer i svært stor grad og på en tydelig måte en eller flere faser eller virksomheter med særlig betydning for historien/utviklingen
Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder og preges av verdifull byggeskikk eller arkitektur eller inneholder kulturminner med kunstnerisk verdi	Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder i svært liten grad verdifull byggeskikk eller arkitektur eller inneholder kulturminner med kunstnerisk verdi	Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder og preges av byggeskikk eller arkitektur eller inneholder kulturminner med kunstnerisk verdi av begrenset betydning	Kulturminnet/kulturmiljøet inneholder og preges av verdifull byggeskikk eller arkitektur eller inneholder kulturminner med kunstnerisk verdi	Kulturminnet/kulturmiljøet er helhetlig, og preges i stor grad av særlig verdifull byggeskikk eller arkitektur eller inneholder kulturminner med stor kunstnerisk verdi	Kulturminnet/kulturmiljøet er helhetlig og velbevart, og preges i svært stor grad av særlig verdifull byggeskikk eller arkitektur eller inneholder kulturminner med særlig stor kunstnerisk verdi
Kulturminnene/kulturmiljøet har en klar, intern kulturhistorisk sammenheng , en klar byform eller bystruktur av historisk betydning og/eller viser en klar sammenheng mellom natur/kultur	Kulturminnet/kulturmiljøet har ingen intern kulturhistorisk sammenheng , en klar byform eller bystruktur av historisk betydning eller sammenheng mellom natur/kultur	Kulturminnet/kulturmiljøet har til en viss grad en intern kulturhistorisk sammenheng , en klar byform eller bystruktur av historisk betydning og/eller viser til en viss grad sammenheng mellom natur/kultur	Kulturminnet/kulturmiljøet har en klar, intern kulturhistorisk sammenheng , en klar byform eller bystruktur av historisk betydning og/eller viser en klar sammenheng mellom natur/kultur	Kulturminnet/kulturmiljøet har i stor grad en klar, intern kulturhistorisk sammenheng , en klar byform eller bystruktur av historisk betydning og/eller viser i stor grad en klar sammenheng mellom natur/kultur	Kulturminnet/kulturmiljøet har i svært stor grad en klar, intern kulturhistorisk sammenheng som er lesbar og godt bevart, en klar byform eller bystruktur av historisk betydning og/eller viser i svært stor grad en klar sammenheng mellom natur/kultur
Kulturminnet/kulturmiljøet har en bruk som er forenlig med kulturminneinteressene , eller betydning som ressurs for utvikling og verdiskaping , eller formidling	Kulturminnet/kulturmiljøet har i svært liten grad en bruk som er forenlig med kulturminneinteressene , eller betydning som ressurs for utvikling og verdiskaping , eller formidling	Kulturminnet/kulturmiljøet har i en viss grad en bruk som er forenlig med kulturminneinteressene , eller betydning som ressurs for utvikling og verdiskaping , eller formidling	Kulturminnet/kulturmiljøet har en bruk som er forenlig med kulturminneinteressene , eller betydning som ressurs for utvikling og verdiskaping , eller formidling	Kulturminnet/kulturmiljøet har i stor grad en bruk som er forenlig med kulturminneinteressene , eller betydning som ressurs for utvikling og verdiskaping , eller formidling	Kulturminnet/kulturmiljøet har i svært stor grad en bruk som er forenlig med kulturminneinteressene , eller betydning som ressurs for utvikling og verdiskaping , eller formidling

Tabell 4. Verdisetting av kulturminner og kulturlandskap. Kilde: Miljødirektoratets digitale veileder for konsekvensutredninger for klima og miljø (foreløpig utgave av tabellen).

5.3 Verdi kulturmiljø - steinalderlokalitetene på Remmen

I dette avsnittet redegjøres og begrunnes det for verdivurderingen av de tre steinalderlokalitetene på Remmen som et samlet og enhetlig kulturmiljø. Verdivurderingene baserer seg særskilt på foreliggende kunnskap om eldre steinalder/mesolitikum i Halden, jf. Kapittel 3, men også på kunnskap om denne perioden i regionen og Sørøst-Norge ellers. Utover de tre steinalderlokalitetene baserer vurderingene seg på at Halden og søndre Østfold er en svært kulturminnerik region, ofte med kulturminner og kulturmiljøer fra flere perioder av forhistorisk tid, middelalder og historisk tid som kan ligge samlet og til dels tett i kulturlandskapet (Kulturminneplan for Østfold 2010).

Samlet verdivurdering kulturmiljø

Kulturmiljønivå: Kulturmiljøet har kulturhistorisk betydning. **Kunnskapsverdi:** Kulturmiljøet anses å ha stor til svært stor kunnskapsverdi, og har en særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortida, i dette tilfelle en tidlig periode av Haldens steinalder som det er lite kunnskap om. Steinalderlokaliteter fra Trinnøksfasen eller mellommesolitikum er mindre undersøkt enn de etterfølgende periodene av eldre steinalder i Halden og i Østfold for øvrig. Dette forholdet øker etter NIKUs mening den kulturhistoriske betydningen av og kunnskaps-potensialet for lokalitetene på Remmen. Steinalderen har generelt et høyt kunnskaps-potensial for forståelsen av interaksjonen mellom menneske og natur. Kulturmiljøet har vitenskapelig verdi i form av at det vil være interessant å avklare forhold som dateringer, funksjoner og mening mm. nærmere. Lokalitetene er sannsynligvis godt bevart, dvs. at materiale i form av at gjenstander og avslag av flint og bergart samt eventuelle ildsteder, rester etter huskonstruksjoner og andre strukturer kan avdekkes ved en arkeologisk undersøkelse. **Opplevelsesverdi:** Kulturmiljøet anses i utgangspunktet å ha liten opplevelsesverdi knyttet til allmenheten fordi det er vanskelig å lese sammenhengen mellom landskap og funn uten å være ekspert på temaet. Forutsatt forkunnskap, kan steinalderlokaliteter gi opplevelser knyttet til hva slags levkår menneskene før oss hadde, og undring over ulike livsbetingelser til ulike tider. På dette grunnlag har kulturmiljøet også pedagogisk verdi. Kulturmiljøet kan være med på å gi Halden sitt lokale særpreg. Det som trekker ned eller vanskeliggjør opplevelsesverdien er at kulturminnene ikke er synlige over dagens markoverflate, som for eksempel en gravhaug/-felt fra jernalder eller en middelalderkirke er. Å tilgjengeliggjøre kjennskapen til disse kulturminnene krever faglig formidling, som for eksempel et informasjonsskilt med en landskapsmodell på plassen. **Bruksverdi:** Kulturmiljøet anses å ha lav bruksverdi, i betydningen verdiskaping i dagens samfunn. Kulturmiljøet er automatisk fredet, og er generelt ikke egnet til ny og/eller endret bruk. Av relevante vurderingskriterier er kilde til historien sentralt. Den materielle kulturen på steinalderlokaliteter kan inneha og/eller utlede kunnskap om forhold som *potensielt* kan gi innsyn i tidens tro og tradisjon, etniske grupper, sosiale grupper og sammenhenger, faser og virksomheter, byggeskikk, kulturhistorisk sammenheng og sammenhengen natur/kultur. Hvilken kunnskap som utledes vil avhenge av forhold som lokalitetenes bevaringstilstand og bevaringsforhold, samt faglige problemstillinger og rammeverk for en eventuell arkeologisk undersøkelse. Bruk og muligheter for bruk er som nevnt mindre relevant, med unntak av at det er muligheter for formidling av lokalitetene, jf. opplevelsesverdi. Samlet sett er kulturmiljøet å anse som lokalt/regionalt vanlig for Halden og søndre del av Østfold, og med lokal/regional betydning. Kulturmiljøet anses samlet sett å ha middels verdi.

Landskapsnivå: Kulturmiljøet inngår i et kulturhistorisk landskap med innhold av flere nærliggende kulturminner/-miljøer med variasjon og tidsdybde. De samme kriterier som er vurdert for kulturmiljøet over er også gjeldende på landskapsnivå. Som illustrert i oversiktskartet med nærliggende kulturminner (Figur 1) ligger steinalderlokalitetene innenfor et større kulturmiljø og landskap med bla. gravminner fra jernalderen og hulveger. Samtidig er denne type kulturmiljøer med kulturminner fra flere perioder av forhistorisk tid å anse som lokalt/regionalt vanlig for Halden og søndre del av Østfold, som er svært kulturminnerike områder. På landskapsnivå anses kulturmiljøet å ha lokal/regional betydning, og verdien settes til middels verdi.

Den samlede vurderingen er at **kulturmiljøet** har **middels verdi**:

6 Sammenfatning og konklusjon

I tilknytning til arbeidet med en konsekvensutredning med reguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen i Halden kommune har NIKU utført verdivurderinger av tre steinalderlokaliteter innenfor planområdet. Hovedmålet med arbeidet er å innlemme verdivurderingene i konsekvensutredningen, som utføres av Halden Arkitektkontor AS, og med Halden kommune som oppdragsgiver. NIKU sitt oppdrag i denne sammenheng var avgrenset til verdivurderinger. I NIKU sin vurdering av verdi etter konsekvensutredningsmetodikken er kulturmiljøet med de tre steinalderlokalitetene på Remmen, planområdet for ny brannstasjon i Halden, satt til middels verdi, sammenfattet på kulturmiljønivå og landskapsnivå.

7 Referanser

Askeladden, nasjonal kulturminnedatabase: <https://askeladden.ra.no/> (sist lest 08.03.2021).

Berge, J. 2021. *Registreringsrapport med funn av automatisk freda kulturminne. Detaljreguleringsplan for ny brannstasjon på Remmen, Halden kommune*. Viken fylkeskommune.

Digital veileder: *Konsekvensutredninger for klima og miljø*, utarbeidet av Miljødirektoratet i samarbeid med Riksantikvaren:

<https://www.miljodirektoratet.no/myndigheter/arealplanlegging/konsekvensutredninger/>

Glørstad, H. (red.) et al. 2004. *Svinesundprosjektet. Bind 4. Oppsummering av Svinesundprosjektet*. Varia 57. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen. Oslo.

Kulturminneplan for Østfold 2010, Østfold fylkeskommune, Sarpsborg (i dag: Viken fylkeskommune).

Lindblom, I. 1984 Former for økologisk tilpasning i Mesolitikum, Østfold. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983*. 43-86. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Lindblom, I. et al. 1990 Halden-prosjektet. Foreløpig rapport fra utgravningene av mesolittiske lokaliteter på Saugbruksforeningens tomt i Halden, Østfold, 1989 (upublisert). KHM, Oldsaksamlingens topografiske arkiv (boks 326), Oslo.

Lov om kulturminner: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>.

Melvold, S.A. 2006. *Lokalitet 3, Haldenprosjektet – en casestudie. En senmesolittisk boplass vurdert ut fra tidligere forskning og sosiale aspekter*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Mikkelsen, E., T.B. Ballin og A.K. Hufthammer 1999. Tørkop – a Boreal Settlement in South-Eastern Norway. *Acta Archaeologica* 70: 25-57.

Pedersen, E.A., Stylegard F-A. og Norseng, P.G. 2003. *Øst for folden. Østfolds historie. Bind 1*. Østfold fylkeskommune, Sarpsborg.

Reitan, G. 2016. Mesolittisk kronologi i Sørøst-Norge - et forslag til justering. *Viking*, Bind LXXIX: 23-51.

Statens vegvesen 2018. *Konsekvensanalyser veileder. Håndbok V712*. Vegdirektoratet.

Stortingsmelding nr. 16 (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kulturmiljo/id2697943/>.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 31/2021

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736
Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112
Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens
gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00